

ФЕЛОН ИЗ ПОГАНОВСКОГ МАНАСТИРА

Народни музеј у Софији је 1920. године добија на поклон од Погановског манастира иконостас и иконе,¹ са њима и фелон који је за разлику од осталих предмета до сада остао непознат.² Украс фелона штампан је помоћу дрвених калуца. На доњој ивици отиснута су правоугаона поља са ликовима светог Конастантина и Јелене, а са предње стране – правоугаона поља са Богородицом с Младенцем на престолу. Ивица са ликовима Богородице с Младенцем постоји и по вертикали на средини леђа, а по раменима се понавља ред са ликовима светог Константина и Јелене. На задњем делу одозго се налази хексаграм с уписаним кругом а у њему крст с монограмима. По доњој ивици и са предње стране тече грчки текст који се понавља. Узани фризи од савијених листова уоквирује ивице. Остала површина је штампана биљним мотивом који садржи гранчицу с лишћем и цвеће. Коришћене су црвена, црна, жута и зелена боја. Епиграфски материјал је не само интересантан него и значајан за атрибуцију предмета. По ивицама је одштампано: ΔΟΞΑ ΣΟΙ Ο ΘΕΟΣ ΗΜΩΝ – Слава Тебе, Боже наш. Изнад ликов Богородице с Младенцем: ΓΗΩ:ΙΟΥΝ 1786; код Константина и Јелене одоздо: ΓΗΩ 1786.

Фелон припада једној групи уметничких дела израђених у истом атељеу. Најранији међу њима су два фелона из Бигорског манастира (један од којих је у неизвесности) израђени 1761. године од мајстора Георгија. Трећи, исто из Бигорског манастира, датиран је 1783. и 1786. године.³ И задњи, из Штипског Новог села, није датиран али је сличан осталима.⁴

Атеље који је радио штамане фелоне има прилично богат репертоар. Међу приказима наилазимо на две варијанте Богородице с Младенцем:

¹ И. Гергова, *Иконостас из Погановског манастира*, Ниш и Византија VIII, Ниш 2010, 367-378.

² Инв. бр. 1924. Дужина 140 см, ширина 230 см.

³ З. Расолковска-Николовска, *Средновековната уметност во Македонија*, Скопје 2004 - Неколку податоци за манастирот Свети Јован Бигорски, 605, сл 3, 4, 6; З. Јанц, *Стари дрворез из Србије и Македоније*, Београд 1986, бр. 51, 52; Ј. Чокревска-Филип, *За постарото графичко наследство во Македонија*, Скопје 2003, 10, сл. 4.

⁴ З. Јанц, *Стари дрворез из Србије и Македоније*, бр. 54.

Елеуса на фелону од 1761. године⁵ и Богородица Царица на престолу на погановском и на трећем фелону из Бигорског манастира⁶; две варијанте Христа Сведржитеља – фелон од 1761. године⁷ и фелон из Штипа⁸; Распеће – фелон из 1761. године⁹; три варијанте Константина и Јелене – 1761. година са именом Георги,¹⁰ 1783. година – други бигорски фелон,¹¹ 1786. година – погановски. Две варијанте има и хексаграм с крстом. Орнаменти који уоквирују или испуњавају позадину су разноврсни, а понекад се и понављају. Богослужбени натпис је истоветан на свим фелонима. У композицији није праћена иста шема – редови са сликама су на истим местима – с предње стране, на средини леђа, по раменима и на доњој ивици, – али се разликују по броју или избору ликова.

Овај ателеу има богат комплет клишеа и радио је прилично дуго – бар од 1761. до 1786. године. Варијанте слика су вероватно стваране када се један калуп истроши, а то је доказ о интензивној употреби. Занимљиво је да је само код Богородице с Младенцем промењен иконографски тип, док су остали скоро исти. Ова промена вероватно није случајна. Новији тип Богородице, на престолу и овенчана круном, веома је актуелан у време израде калупа.

На најстаријем фелону групе из Бигорског манастира, поред ликова Константина и Јелене, исписано је име Георги, које према Светозару Радојчићу представља потпис аутора.¹² Ово мишљење је прихваћено и у каснијој литератури¹³ и морамо се с тим сагласити, јер се много касније исто име понавља у погановском фелону који је очигледно дело истог мајстора или израђен по његовом калупу.

На погановском фелону се иницијале ГНΩ и година 1786., понављају код обеју врста ликова. На другом бигорском фелону поред Константина и Јелене наилазимо на сличну комбинацију године 1783., и иницијала – ΣΤΚН. За читање иницијала постоје две могућности, да тражимо сличан датум или име код аналогних слика на другим фелонима. У првом случају бисмо добили ΣΤ ΚН – септембар двадесет осми. Ако иницијали означавају име, једино могуће читање је Константин с инверсијом. Имајући у виду редовну употребу инверсије код иницијала на свим фелонима, највероватније да је овде исписано име Константин који би био други мајстор у ателеу. Да бисмо одредили да ли је тако, морамо да упоредимо саме слике. Оне из 1783 и 1786 године су скоро идентичне, али слика с иницијалима ΣΤΚН ипак има неке своје особине – фигуре су уопштеније, пречишћене и читке. Код ликова с именом Георги у потпису одећа је с унакрсним штри-

⁵ З. Расолковска-Николовска, *Неколку податоци*, сл. 3.

⁶ З. Јанц, *Стари дрворез из Србије и Македоније*, бр. 52.

⁷ З. Расолковска-Николовска, *нав. дело*, сл. 3, 6.

⁸ З. Јанц, *нав. дело*, бр. 54.

⁹ *Исто*, бр. 51.

¹⁰ З. Расолковска-Николовска, *нав. дело*, сл. 3, 4; З. Јанц, *нав. дело*, бр. 51.

¹¹ З. Јанц, *нав. дело*, бр. 52; Ј. Чокревска-Филип, *нав. дело*, сл. 4.

¹² С. Радојчић, *Старине Црквеног музеја у Скопљу*, Скопље 1941, 88.

¹³ З. Расолковска-Николовска, *нав. дело*, 605; З. Јанц, *нав. дело*, 40, бр. 51.

хом, а овде су само паралелне цртице. Основано је претпоставити да се у трећем Бигорском фелону мајстору Георгију придружио још један мајстор по имену Константин.

3. Расолкоска-Николовска сматра да су фелони из Бигорског манастира израђени на Светој Гори што прихватају и З. Јанц и Ј. Чокревска–Филип. Могли бисмо ревизирати тај став. Оба имена – Георги и Константин, нису монашка. Заиста, познати су случајеви мајстора зографа, златара и гравера који су били световна лица а радили су дуже или краће на Светој Гори. Међутим, овај атеље функционисао је најмање двадесет и пет година и сигурно није био на Светој Гори. Налазио се вероватније у неком насељу у унутрашњости Балкана у близини места одакле потичу сачувани фелони: Бигорски манастир – Поганово – Штип. Заслужује пажњу чињеница да три од укупно пет познатих фелона, и то најраније и најкасније датирани, потичу из Бигорског манастира. Потпуно је могуће да се ово насеље налазило у истом подручју.

Натписи су на грчком језику, са више граматичких грешака, редовном употребом инверсије, често с обрнутим словима. Мада то није сигуран знак за народност мајстора, вероватније је да су били Словени. Међу познатим именима ксилографа из друге половине XVIII века не налазимо имена Георги или Константин.

Мајстор Георги је поседовао вештине дуборесца и зографа с оријентацијом на једну специфичну област – израду фелона, која је очигледно у време општег осиромашења имала веома добру примену. Приметљиво је да су биљни мотиви мајсторски изведени, док су људске фигуре крајње стилизоване и непропорционалне. То је заједничка карактеристика већине дуборезаца и златара, али не и зографа чија је обука усредсређена на људску фигуру. Могли бисмо претпоставити да је мајстор Георги првобитно био обучен за дуборез и посветио се ксилографији. Папирне иконе израђене овом техником одликују се већом вештином и изгледа да су их радили зографи.

Фелон је одежа дуге историје.¹⁴ Коришћен је и пре појаве хришћанства. Сам Христос и његови апостоли носили су сличне одежде, а фелон се помиње у Другој посланици светог апостола Павла Тимотеју. Као богослужбена одежа уводи се још у IV веку. Од XI века појављује се његова варијанта полиставрион који носе архијереји и патријарси приликом богослужења. Фелон и полиставрион према Симеону Солунском симболизују хламиду у коју је био обучен Спаситељ за време страдања и Божију благодат. Служећи обучен у фелон, свештеник приказује Господа који себе принео на жртву. Мајстор Георги који је израдио фелоне очигледно је познавао симболику ове богослужбене одежде и смишљено одабрао одговарајуће слике којима се она изражава.

Велики број крстова с криптограмима, слике Распећа, Константин и Јелена с крстом у руци, директно наводе на страдања Христова и њихову спасилачку улогу. Мајстор Георги наглашава овај аспект Христове лич-

¹⁴ C. Walter, *Art and Ritual of the Byzantine Church*, London 1982, 1316; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 3, New York, Oxford, 1991, 1674; *Христианство*, Енциклопедическии словарь, том 3, Москва 1995, 83, 84.

ности натписом НИКА поред ликова Христа Сведржитеља и Богородице с Младенцем, а поред фигуре Пантократора додаје и два крстића. У овом контексту билни орнаменти несумњиво асоцирају на рај.

Фелон из Погановског манастира обогаћује не само слику прошлости манастира и његових веза с македонским просторима, него и специфичних примена графике у XVIII веку.

Ivanka Gergova
PHELONION FROM THE POGANOVO MONASTERY

The Fhelonion from the Poganovo Monastery is preserved in the Archeological Museum in Sofia. Here it is being published for the first time. The decorations are stamped with wooden plates. Besides ornaments printed are also the images of St Mary with a Child and St Constantine and Elena. The decorations have been dated 1786, we find also the initials of the master Georgi. The Fhelonion from the Poganovo Monastery was made in an atelier that worked in the period 1761 till 1786 for the Bigor Monastery and Stip. Besides master Georgi we can identify one more name that of Constantine. The atelier has a wide selection of ornaments and images - besides St Mary with a Child in two versions there were also images of Christ Pantocrator, Constantine and Elena and two versions of the Crucifixion. The inscriptions everywhere are in Greek.

Сл. 1 Фелон из Погановског манастира.

Fig. 1 The Fhelonion from the Poganovo Monastery.

Сл. 2 Фелон из Погановског манастира.

Fig. 2 The Fhelonion from the Poganovo Monastery.

Сл. 3 Св. Константин и Јелена.
Fig. 3 St Constantine and Elena.

Сл. 4 Богородица с Младенцем.
Fig. 4 St Mary with a Child.

Сл. 5 Хексаграм с криптограмима.
Fig. 5 Hexagram with cryptograms.

Сл. 6 Фелон из Бигорског манастира,
1761.
Fig. 6 Phelonion from Bigor Monastery,
1761.

Сл. 7 Фелон из Бигорског манастира, 1761.
Fig. 7 Fhelonion from Bigor Monastery, 1761.

Сл. 8 Фелон из Бигорског манастира, 1783, 1786.
Fig. 8 Fhelonion from Bigor Monastery, 1783, 1786.

Сл. 9 Фелон из Бигорског манастира, 1783, 1786.
Fig. 9 Fhelonion from Bigor Monastery, 1783, 1786.

Сл. 10 Фелон из Штипа.
Fig. 10 Fhelonion from Stip.

